

Otse predestineerit

Kui Heinrich Mutsmann kirjutas eessõna kirjastuse „Loodus” Nobeli laureaatide sarjas ilmunud John Galsworthy romaanile „Üle piiri”, siis – 1937. aastal – oli inglise keel valitsuse määrusega (27. novembrist 1936) Eesti koolide esimeseks võõrkeeleks juba määratud. Mutsmann, arvestades tema kareda saksameelsuse ja Briti-vastaste vaadetega,¹ niisuguse keelepoliitilise otsuse vaevalt et heaks kiitis, ehkki ta oli ametilt Tartu Ülikooli inglise filoloogia professor. Seda huvitavam võiks tema sõnastuses olla inglise keeleruumi tähtsuse tõusu põhjendus, mida Mutsmann meile tänuväärselt ei keela: lugupidamist Inglismaa vastu, kirjutab ta Galsworthy sisse juhatades, on paisutanud maailmasõja lõpptulemus; et britid jäid sõjas võitja poolele, siis sellepärast paistavad nende „eluvormid” maailmale „ideaalseina ja jälendusväärsena – kas õigusega või mitte, see jäägu siinkohal arutlemata”.

Kuigi militaarne respekt võis müntida ka Eesti Vabariigi keelepoliitilist otsust, sekundeeris sellele kindlasti tahe neutraliseerida uue koolikeelega saksa ja vene keele senist traditsioonilist sundmõju. Oras, meie angažeerituim anglist läbi aegade, on oma inglise kultuuri apoloogiaartiklites kirjutanud kirkaks inglise kui Eestile ajaloolises perspektiivis värske ja ainuüksi sellega inspireeriva kultuuri vourused, argumenteerides mitte niivõrd erialaste kui just „maa ja inimeste” huvidega, mis tahes-tahtmata mõtlevad sellele, kuidas „kiiremini leida konkreetset pääseteed situatsioonidest”. Oras kinnitab: kui olla ise ja enese tahtest kvaliteedis, mida

iseloomustab eksemplaarselt inglise vaimulaad (kus osatakse oskuslikult kombineerida traditsioonilist ja innovatiivset, subtiilset ja jõulist, individuaalset ja sotsiaalset, looduslähedast ja rafineeritud, *etc.*, *etc.*), siis on avatud tee suurde maailma, eriti kui suus inglise keel. Inglise vaimulaad on „vitaalne ning kohanemisvõimeline”, oskab „suurepäraselt leida silda tegeliku elu vajaduste ja teooria vahel” ja on eestlasele lähedasena sellepärast „otse predestineerit meid viljastama ning mõnesuguseist ummikuist välja viima”.²

Tänaest perspektiivist on inglise orientatsioon kui sundmõjude ärahoidja osutunud peltsebuli peltsebuliga väljaajamiseks. Inglise keelest on saanud vääramatu jõud, mille vastu ei saa ei Eesti ega õhtumaad kõik kooski, kui neid ka selle pealesurutus häirib. „Maailmakõne ühtsuse, Paabelist kojupöördumise aadamlik ideaal on tänapäeval meil tõesti käeulatuses,” möönab inglise keeles inglise keelest kirjutav George Steiner,³ kelle sõnades on irooniat, sest maailmakõne ühtsust ilmestab „kultuuri valitseva joonena mälu kõhetumine”,⁴ mistõttu üksteisemõistmine päädib sageli vaid lihtsaima lalinaga. Väljaspool seda on aga maailm endiselt niisama multikultuurne ja -keelne nagu alati, orientatsioon ajaloolisi erimeelsusi ei silu.

Alljärgnev viib meid tagasi inglise keeleruumi astumise algaegadesse, aastaisse 1918–1940, mil inglise orientatsioon oli tervitatud nii retooriliselt kui ka loogiliselt. Inglise keele ja kultuuri retoorilisest väärtusest annavad tunnistust Eesti arvamusiidrite vastused küsitlustele, mida korraldati 1930. aastatel kultuurpoliitilise välisorientatsiooni kohta.⁵ Rahvusideoloogide retoorikale võimaluste loogikast lähtuva (vähem üleva, aga see-eest kainema) sisu andmiseks võtkem siinkohal aga vaadata Teise maailmasõja eel ilmunud eestikeelset inglise kirjandust, mille kohta küsigem lihtsalt: keda/mida tõlgiti.

Inglise kirjanduseks klassifitseeritavaid ja eesti keelde (ükskõik kas Tartus või Leningradis) tõlgitud raamatuid ilmus ajavahemikul neljasaja

¹ Vt. Akadeemia kirjades. Ants Orase ja Ivar Ivaski kirjavahetus 1957–1981. Koost. Sirje Olesk. Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, 1997, lk. 41–42.

² A. Oras. Inglise kultuuri mõnedest erijoonetest. Inglise raamatunäituse puhul Tallinnas. – Päevaleht 1938, nr. 96, 07.04.

³ G. Steiner. Valik esseid. Inglise keelest tõlkinud T. Pakk. – Loomingu Raamatukogu 2008, nr. 33/34, lk. 34.

⁴ Sealsamas, lk. 21.

⁵ Vt. nt. T. Karjahärm, V. Sirk. Vaim ja võim. Eesti haritlaskond 1917–1940. Argo, Tallinn, 2001, lk. 346–352; A. Lange. Ants Oras, Ilmamaa, Tartu, 2004, lk. 143–147.

ringis.⁶ Siia hulka on arvatud nii varasemate tõlgete kordustrükiid, ühe originaali erinevad tõlked kui ka mitmes kuues välja antud üks ja seesama tõlge – praktika, mis sobis näiteks Tallinna kirjastustele Kaja ja Uus Eesti, kes kõitsid tihti peale kaante vahele ühe ja sama ajalehe joonealuse, mis võis ilmuda ka näiteks Rakvere Virumaa Teataja kirjastusel. Tõlgitud autoreid (sh. „Kolme pörsakese” jt. juttude anonüümsed autorid) oli 150. Kõige rohkem nimetusi on andnud Edgar Wallace (24) ja Arthur Conan Doyle (20), edasi tulevad George Herbert Wells (15), Rudyard Kipling (13), John Galsworthy (10), Agatha Christie (10), Berta Ruck (9), Shakespeare (9), Henry Rider Haggard (8), Edward Phillips Oppenheim (8), George Bernhard Shaw (7), Charles Dickens (7), Oscar Wilde (6), Anthony Armstrong (6), Robert Louis Stevenson (5), Jonathan Swift (5), Rafael Sabatini (5), Sydney Fowler-Wright (5), Joseph Smith Fletcher (5) ja Daniel Defoe (5). Miski seda üsna juhuslikku loetelu ühendavat näikse: palju tõlgitakse raamatuid, mille süžee omas haaravuses oskab „kergejalgselt uisutada üle elu järve”⁷ ja toimib puhkusevahendi, opiaadina, kui laenata sõnu Ezra Poundilt.⁸ Sarjaandmeid appi võttes kinnistub mulje veelgi: 244 raamatut (62%) on välja antud rahvaraamatu, ajalehe romaaniilisa, kriminaalromani jmt. sarjas; inglise kirjanduse kõige korduvam ilmutumiskuju on 192-leheküljeline ajaviitero-

maan. Kui uskuda bestsellereid tootnud Edgar Wallace'i üht 1920. aastate kirjastajat, kes väitis, et Wallace on veerandi kõikide inglise keeles loetavate raamatute autor,⁹ siis on eesti lugeja kahe-kolmekümnendail oma lektüürikt kui mitte inglasest inglaslikum, siis vähemalt omandamas võimet veeta tunde „motiivitu toiminguis”, mida on arvanud inglise hingelaadile nii iseloomulikuks Oras.¹⁰

G. H. Wells, J. Galsworthy või G. B. Shaw pilti ju suurt ei muuda. Oras, refereerides 1932. aasta Loomingus Dorothy Leavise samal aastal ilmunud uurimust „Fiction and the Reading Public”, kirjutab kolmest ülalmainitust nõnda: „Nende lihtlabastet hingeelu ja massidele maitsepäraseid meetodid võimaldavad neil teha maiuspaladeks tõdesid, mis oma puhtal kujul ja ehtsas rõivastuses võiksid tunduda vastu-meelsed. Neid lugedes arvatakse end tõusvat kultuuri tippudele, kuid tegelikult, nagu arvab mrs. Leavis, mäletetakse kultuuri surrogaate.”¹¹ Kõiketeadva autori positsioonilt kirjutajad on sellega kahtluse alla seatud, mis iseenesest veel ei võta nende enesekindlalt stiililt selle võlu, sest „mida suurema veendumusenergiaga publikule kangastatakse ette temale meelepäraseid maailmu, seda õnnelikumalt publik ülistab petteparadiiside loojaid prohveteiks”.¹² Või vähemalt kirjanikeks, kes oskavad kirjutada nii, et loetakse ennastunustavalt.

Küllap on õigus Douglas Robinsonil, kui ta

⁶ Arvandmed siin ja edaspidi toetuvad peamiselt Kai Ellipi koostatud ja Eesti Rahvusraamatukogu kirjastusel 1996. aastal ilmunud bibliograafiale, mis on üksikute kirjete osas täienenud ja sorteerimiseks Exceli tabelisse kantud. Kontekstuaalselt oluliste kõrvutatavate andmete saamiseks olgu siinkohal ära toodud e-kataloogi ESTER liitotsinguga leitavad tulemused teiste kirjanduste vahendamise kohta, piirates otsingut märksõnadega 'vene/soome' vmt. ja 'ilukirjandus', valides teaviku keeleks 'eesti' ja laadiks 'raamat', mis ilmunud pärast '1917' ja enne '1941'. Siis saab inglise ilukirjanduse raamatute arvaks 411; saksa kirjandust ilmus samal ajavahemikul 377, ameerika 249, prantsuse 215, vene 170, soome 139, norra 75, rootsi 62, taani 30, poola 33, läti 33, itaalia 22, hispaania kirjandust 11 raamatut. Eesti omakirjandusest leiab ESTER samadel tingimustel 2074 kirjet. Pilt, mis kujuneb ESTER-i sirvides, on tendentsilt sama, mille annab 1936. aastal R. Antik: iseseisvuse ajal ilmub algupärandeid rohkem kui tõlkeid. Nõnda on see siis, kui väljaannete hulgas on ka luuleraamatud (nagu ülal); proosas jääb tõlge aga ülekaalu, tõustes eriti oluliseks siis, kui Loodus käivitab oma viis, peamiselt tõlgetest koosnenud sarja: 1928–1931 ilmunud iganädalase „Looduse universaal-biblioteegi“, 1929. aastast ilmuma hakanud igakuise „Kroonise romaani“, 1932. aastast ilmunud „Tänapäeva romaani“ ja „Looduse kuldraamatu“ ning 1937. aastast avatud „Kriminaalromani“ sarja (vt. R. Antik. Eesti raamat 1535–1935. Arengulooline ülevaade. Arvulised kokkuvõtted. Tartu, 1936, lk. 72–73; H. Paukson. Meie kirjanduslik import. – Postimees 1933, nr. 195, 29.07).

⁷ A. Oras. Aldous Huxley looming. – Looming 1932, nr. 7, lk. 837.

⁸ E. Pound. Lugemise aabits. Tõlkinud U. Uiibo. Vagabund, Tallinn, 2000, lk. 104.

⁹ Vt. Wallace'i praeguse kirjastaja kodulehekülge <http://www.houseofstratus.com/edgar-wallace-54-c.asp>

¹⁰ Eessõnas L. Orase tõlgitud Paul Flemingi reisikirjale „Seiklus Brasiilias”, mis ilmus Noor-Eesti kirjastuses 1940. aastal.

¹¹ A. Oras. Bestsellerite kultuur mujal ja meil. – A. Oras. Luulekool I. Apoloogia, Ilmamaa, Tartu, 2003, lk. 433.

¹² Sealsamas.

kirjutab, et tõlke poliitilise efektiivsuse oluline mõõdupuu on võime jõuda massideni.¹³ Kui suur on menukirjanduse tõlkija poliitiline ambitsioon, on omaette teema, ent samas peab paika: kirjastajad algatavad ja tõlkijad produtseerivad tõlkeid sageli usus, et ilmunud raamat mõjub tõlkivale kultuurile positiivselt, mis tõlkimise tahes-tahmata ideologiseerib. Teadvustatud või teadvustamata angažeeritus ongi üks väheseid ühisjooni, mis ühendab tõlkeid, mida muidu polariseerib tootmine kas piiratud või massitarbimiseks ja sellele vastav jagunemine pühitsetud ja pühitsemata tööks.¹⁴

Orientatsioonipoliitilist fooni silmas pidades võiks arvata, et Bourdieu klassikaline opositsioon vajab Eesti oludes korrigeerimist: kõik, mis tõlgitud inglise keelest, võinuks olla pühitsetud. Et nii siiski ei olnud, seda kinnitab kahe-kolmekümnendate aastate kõige viljakama inglise keelest tõlkija Anna Bergmanni kaalus, kes avaldas 27-st tõlkest oma nime all ainult ühe, 1936. aasta Nobeli laureaatide sarjas ilmunud G. B. Shaw „Püha Johanna”. Ülejäänud 26 raamatut (Looduse Kroonise Romaani, Universal-Biblioteegi, Kriminaalromaani, Tänapäeva Romaani sarjades) ilmusid pseudonüümi all A. Mägi.

Mööndusi Bourdieu polaarsuse rakendatavusele teha siiski võiks: Eesti massid olid ja on oma hulgalt sedavõrd väikesed, et raske on ükskõik mille kirjastajat diskrediteerida ainuüksi suurturule tootmisega. Eesti piiratud tootmist, seevastu, toetati aga kahe-kolmekümnendail riiklikult, ja seda selle määrani, et Johannes Aavikul oli 1931. aastal põhjust kirjutada: „meie kirjandus ilmub viimase kümne aasta sees peaaegu täiesti riigi ja ühiskunna kulul”.¹⁵ Aavik peab silmas kirjastamise (ka tõlgete) kavandamist haridusministeeriumis 1919. aastast alates, mil

kohe koostati esimesed nimekirjad raamatuseeriastest (teadus- ja ilukirjandusest),¹⁶ mille kirjastamiseks sai riigilt madalaprotsendilist laenu, mida maksti tagasi üldjuhul raamatutes, mis jagati tasuta raamatukogudele laiali.

Ettekujutuse taustast, millel riiklik kirjastamispoliitika toimis, annab haridusministri nõuniku J. Jaiki mõnevõrra hilisem, 1936. aasta ettekanne raamatu levikust siis, kui seda ei antud niisama: paari aasta jooksul õnnestus üht proosaraamatut müüa 400–500 eksemplari; raamatukaupluste andmetel läksid sellest pooled üksikisikutele, ülejäänud kaks ja poolsada jagunesid 740 avaliku, 1200 kooli-, kaitseväge- jmt. raamatukogu vahel. 1934. aasta andmetel oli Eesti avalikes raamatukogudes iga kodaniku kohta 0,6 köidet (sama palju kui Taanis; Lätis oli arv täpselt poole suurem) ja aastast laenutati iga kodaniku kohta 1,4 (Lätis 2, Taanis 2, 59) raamatut.¹⁷ Nappide summadega opereerivates raamatukogudes oli raamatute valimisel tihti peamiseks kriteeriumiks raamatu odavus, mistõttu eelistati tellimisel raamatuks köidetud ajalehe joonealuseid „puudulikus keeles ja sageli kahtlases tõlkes”.¹⁸

Ülalkirjeldatud lugejahuvi/võimalusi arvesse võttes on üksjagu donkihhotlikkust isegi Wallace'i & Co tõlkimises, mis rajatud lootusele lugejast, kes ostab endale päevatöö järel tuhma petrooleumilambi valgele lugeda juturaamatu. Et ta kõikmõeldavate ressursside piiratud juures valib välja trükise, mil „määratu menu terves maailmas”,¹⁹ on ehk mõistetav. Oras arvas küll 1932. aastal, et asi pole ainuüksi nõudmises, vaid ka pakkumises. Ta kirjutas: „Hääl väliskirjandusel oleks arvatavasti teatav keskmine, kuid rahuldav menu kindlustet, kui ei oleks hakat suure hooga turule laskma teiste rahvaste vägagi mitmendajärgulisi kirjandus-

¹³ D. Robinson. *Translation and Empire: Postcolonial Theories Explained*. St. Jerome Publishing, Manchester, 1997, lk. 112.

¹⁴ B. Bourdieu. *The Field of Cultural Production, or: The Economic World Reversed*. Translated by Richard Nice. – B. Bourdieu. *The Field of Cultural Production. Essays on Art and Literature*. Edited and Introduced by Randal Johnson. Columbia University Press, 1993, lk. 29–73.

¹⁵ Kirjavahetus Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunsti osakonnaga, ERA, f. 1108, n. 5, s. 588, l. 1a.

¹⁶ Vt. Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi kunsti- ja muinsusosakonna asjaajamistoimik „Tõlkekirjandus“, ERA, f. 1108, n. 5, s. 12. l. 55.

¹⁷ Hariduse- ja sotsiaalministeeriumi teaduse ja kunsti osakonna s/a „Eesti Raamatufond” asutamise materjale. ERA, f. 1108, n. 5, s. 853, l. 93–93p.

¹⁸ Haridus- ja sotsiaalministeeriumi kirjavahetustoimik 05.09.1928–19.03.1930. ERA, f. 1108, n. 5, s. 532, l. 141.

¹⁹ A. Anni. Eessõna. – H. G. Wells. *Suur maailmasõda. Selle järele ja inimsoo tulevikusihipid*. – Elav teadus 1. EKS, Tartu, 1932, lk. 6.

produkte juba otse massiviisil ja sellega poleks juba jõutud tuimendada lugejaskonna maitset [– – –] seega luuakse kunstlikult tarvet võltskirjanduse järgi, mis meie oludes pole põrmugi paratamatu. Üsna rohkesti on ses suhtes teind kahju „Looduse” pikad seeriad, milles aeg-ajalt esineva korraliku keskmise kirjanduse ja kaunis harukordselt pakutavate meisterteoste kõrval hoogsasti viljeldakse šabloonkirjandust. Tõsi küll, „Loodusele” on ses suhtes pikemat aega ette töötand Tallinna „Romaan” ja ajalehtede joonealused, kus kunagi ammu märgata olnud kirjanduslik sisetunne on juba aastakümnete eest kadund.”²⁰

Fraasiga „määratu menu terves maailmas” püüti 1932. aastal lugema küll mitte Wallace’it või Doyle’i, vaid hoopis H. G. Wellsi, keda oli eesti keeles avaldatud juba 1911. aastast (ja edukalt, nagu lubab arvata Hugo Summeri 1911 tõlgitud „Inimesesoo koidiku” kordustrukk 1927). Wellsi ulmelugude kõrval²¹ veenis Eesti otsustajaid ka Wells kui sotsiaalpoliitiline mõtleja ja ajaloolane – nagu ta veenis oma lugejaid ka inglise keeles, kes ostsid massiliselt Wellsi 1920. aasta üle tuhande lehekülje paksust üldajalugu „The Outline of History”, mis oli rajatud sirgjoonelise evolutsiooni ideele ja lõppes nägemusega ülemaailmsest poliitilisest ja ühiskondlikust ühtlusest. Selle raamatu lõpupeatükkide tõlkel, mis sai endale pealkirjaks „Suur maailmasõda. Selle järelaeg ja inimsoo tulevikusihi” (tõlkinud Leida Rebane/Loone), oli au avada 1932. aastal „Elava teaduse” sari, mis on kontseptuaalselt üles ehitatud põhimõttele – „mida enam teadus püüab astuda seni elu juhtinud usu asemele, seda enam peab ka tema ise arvestama kogu elu, mitte ainult ta intellektuaalseid, vaid ka tunde- ja tahteelu tarbeid”.²² Ajalugu oskas nii, tundele ja tahte vastu võetavalt, „käsitella

praegu ainult Wells”,²³ kes osutus ka eesti keeles nii loetuks, et „Suur maailmasõda” ilmus 1939 koguni teises trükkis.

Et lugejate hulka veelgi suurendada, tegi Wells 1922. aastal „Outline’ist” konsepti, mis ilmus umbes 300-leheküljelisena pealkirjaga „A Short History of the World”. Jätnud välja juba ilmunud osad (lisaks lõpule oli Elava Teaduse 15. numbris ilmunud ka „Outline’i” algus pealkirjaga „Elu ja inimese põlvnemine”), jagas Elav Teadus viimase kolme raamatu vahel laiali (127 + 95 + 108 lk.) ja andis välja aastatel 1937–1938.

Kärsitut rahvavalgustajalikkust oli üksjagu juba Wellsis, Eestis käibinud tõlkevalikuid ja -praktikat iseloomustab see aga laiemaltki ja sedavõrd, et saab rääkida üleüldisest valmisolekust „tõttavaks käsitöoks”,²⁴ mida soositi ja põhjendati objektiivse tarvidusega. Kui eestlane esialgu loebki vähe, siis eestikeelse raamatu nimetuste arvu tuleb kasvatada selle kiuste ja rahvast raamaturahvas teha.

Kuniks hõlmavaid inter- ja intekstilisi andmeid pole, mis ütleksid, kui palju on tollal tõlgitud inglise kirjandust tsiteeritud või sellele vihjatud,²⁵ saab kindel olla ainult üldises seaduspäras: uue teksti tõlkimisele kultuuri järgneb enamasti selle tõlkimine kultuuriks,²⁶ ja seda ka kirjanduskultuurist laiemas mõttes. Ajalehed, ajakirjad ja kino olid kobestanud pinnast, ja raamatuist, mida loeti, teati otsida kõrge sümboolse väärtusega ekspordiartikleid, näiteks „inglise džentelmeni”, et paremini aru saada, milles täpsamalt seisab „tüübi pretsissioon”.²⁷ Kultuuride hübrisiduse juures ei saa ju tõlkiminegi olla kahe monokultuurilise/-keelise kogukonna vahendamine, vaid võib arvestada lugejaga, kellele inglise džentelmen on seda huvipakkuvam, et ta pole saksa parun. Kui „ing-

²⁰ A. Oras. Bestsellerite kultuur mujal ja meil. – A. Oras. Luulekool I. Apoloogia, Ilmamaa, Tartu, 2003, lk. 435–436.

²¹ Neist ilmusid „Sabatähe aastal” (Tallinn 1920, tõlkija A. Hansen), „Jumalate taolised” (Leningrad, 1924, K. Dixi/K. Treufeldt), „Esimesed inimesed kuul” (Tartu, 1929, O. Truu), „Pimedate maal ja teisi jutte” (Tartu, 1929, E. Roos), „Maailmade sõda” (Tallinn, 1929, V. Pedajas; ilmunud 1933 ka pealkirjaga „London rusudes”) ja „Mees, kes võis teha imet” (Tartu, 1930, E. Roos).

²² A. Anni. Eessõna. – H. G. Wells. Suur maailmasõda. Selle järelaeg ja inimsoo tulevikusihi. – Elav teadus 1. EKS, Tartu, 1932, lk. 7.

²³ A. Annist, J. Roos, J. Käis. Eesti populaarteaduslik kirjandus. – Elav teadus 101/102. EKS, Tartu, 1940, lk. 221.

²⁴ A. Anni. Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts. – Eesti Kirjandus 1939, nr. 5, lk. 217.

²⁵ Kas Aino Perviku „Arabella, mereröövli tütar” võiks olla seotud 1938. aastal eesti keeles ilmunud Rafael Sabatini romaaniga „Piraatlaev „Arabella”?”

²⁶ P. Torop. Kultuur kui tõlkimine. – P. Torop. Kultuurimärgid. Ilmamaa, Tartu, 1999, lk. 14.

²⁷ J. Galsworthy. Üle piiri. Tõlkinud G. Pärn. Nobeli laureaadid. Loodus, Tartu, 1937, lk. 10.

lise kirjandus” peabki siinses käsitluses ühtseks ja seega kontuurseks jääma, siis tõlkiva (eesti) kultuuri heterogeensust unustada ei saa: tõlkeid algatatakse üldjuhul selleks, et oma kultuuri ajaloolise antusega toime tulla ja vastuvõetavat rahvuslikku identiteedi konstrueerida.²⁸

Nagu härrad, nõnda ka proud, Töö, mida tegid eesti naistega Galsworthy romaanid, võiks olla omaette uurimisteema, kui ainult ei oleks tegemist mõjuga, mida on raske tuvastada. Kohaliku elu mitmekesisust olulisel massitasandil võib aga möönda, ja viimane on siinmail üldjuhul tõlkimise peamine sõnastatud aje ja õigustus.²⁹ Ei üksnes huvist teise vastu, pigem enese pärast tõlgitakse üleilmselt, ja olgu see aktsepteeritav, sest „meil tuleb lugu pidada Esimese Maailma etniliste minoriteetide ja Kolmanda Maailma rahvastiku enamuse erinevusest“,³⁰ mis manifesteerib end reljeefselt ja just tõlkepraktikates.

Saja viiekümnel autoril oli kahe-kolmekümnenendail tõlkijaid (kelle hulgast on välja jäänud need, kelle töö ilmus anonüümselt) 115. Kõik nad ei tõlkinud küll inglise keelest – näiteks H. Visnapuu, kelle tõlkes on ilmunud O. Wilde'i „Salomé“, või K. Trein, kes tõlkis 1936. aastal Välismaatöölise Kirjastusühisusele NSV Liidus J. Swifti „Gulliveri reise“ esimese osa venekeelse ümberjutustuse järgi. Kõige rohkem nimetusi on trükki andnud, nagu juba öeldud, A. Mägi/A. Bergmann (27), edasi tulevad A./G. Pärn (24), A. Oras (15), E. Envere (11), M. Luht (11), L. Miller (9), A. H. Tammsaare (8); kuue tiitliga on üles astunud viis tõlkijat – A. Herms, H. Sagrits, M. Sillaots, A. Sakk-Anny, O. Truu –, statistiliselt representatiivne on aga juhutõlkija, kes tõlgib ainult ühe raamatu. 115-pealisest vahendajatehulgast, keda omaaegsetes tõlgetes tutvustati peamiselt nõnda nagu ülal, eesnime initsiaali ja perekonnanimega (mis võis olla pseudonüüm), tuntakse täna kolme-nelja,³¹ kes

sees ka teatmeteostes; ülejäänule pole veel jaanud teist uurijat peale bibliograafi, kes kirjeid reastades vajab ka eesnime: Anna Bergmann, Auguste Pärn, Eliisabet Envere, Mart Luht (pseud.), Lydia Miller, August Herms, Hello Sagrits, Armilde Sakk-Anny, Oskar Truu.

Lehekülgede arv (olugugi nende paberformaad ja sisu võrreldamatud) seda rida üksjagu muudab ja tõstab oluliselt ettepoole Marta Sillaotsa (3834 lk.) ja A. H. Tammsaare (3534 lk.), kellest ettepoole jäävad endiselt A. Mägi (5487 lk.) ja A./G. Pärn (4672 lk.), edasi tulevad A. Oras (3136 lk.), M. Luht (2079 lk.), E. Envere (1326 lk.) ja L. Miller (1684 lk.). Orginaali autori/tõlkija kokkusattumine on üsna juhuslik: Edgar Wallace'il oli Eestis 12 (+ 3 anonüümset) tõlkijat, Galsworthy näiteks aga tõlgivad M. Reiman, J. Schwalbe (Silvet), A. H. Tammsaare, H. Kivisepp, M. Sillaots, G. Pärn ja M. Pedajas.³²

Kõige üldisemat oskame ehk öelda: paljude „tõlgete tasapind pole kõrge“³³, kasutusel olid diametraalselt erinevad tõlkestrateegiad (mida esindavad ühelt poolt J. Silveti alalhoidlik tõlkekeel³⁴ ning teisalt A. Orase lingvistiliselt markeeritud tõlkepoeetika), mis pidasid silmas diametraalselt vastandlike ootustega publikut. Tõlkijate enamuse puhul niisugusest keelepoliitilisest valivusest vaevalt et tasub rääkida, ent see ei tähenda, et tõlgete enamust, mis üllatab oma siirameelsusega nii heas kui ka halvast, saaks arvata tähtsusetuks.

Tõlgetest saab mõelda mitmes raamis (viimase sõna tavakeele tähenduses). Tõlge esindab/tähistab originaali, kujundab pilti tekstist ja selle autorist. Sellisena võetud tõlge on representant, tema põhjal preditneeritakse originaali. Teiseks edastab tõlge informatsiooni ja teadmisi, kannab üle/saadab edasi originaali kas sisu, vormi või funktsiooni, mis tuleb konverteerida, kui ka alg-

²⁸ M. Tymoczko. *Enlarging Translation, Empowering Translators*. St. Jerome Publishing, Manchester, UK & Kinderhook (NY), 2007, lk. 197–198.

²⁹ Vt. küsimuseasetust ankeedis kultuuripoliitilise välisorientatsiooni kohta: *Looming* 1933, nr. 7, lk. 852.

³⁰ G. Spivak. *The Politics of Translation*. – *The Translation Studies Reader*. Ed. L. Venuti. Routledge, New York & London, 2004, lk. 378.

³¹ Vt. nt. A. Saluäär. Marta Sillaots 1887–1969. – A. Saluäär. *Põhjamaadest ja Eestist. Kirjutisi 1987–2008*, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn, 2008, lk. 505–548; J. Roos. A. H. Tammsaare väliskirjanduslikud huvisuunad ja tõlketoodang. – *Looming* 1940, nr. 6, lk. 670–675.

³² Samasugune „spetsialiseerimatus“ käib ka kirjastuste kohta: Wallace'il on Eestis 10 kirjastajat; H. G. Wellsi kirjastavad Ploompui, Org, Leningradi Eesti Kirjastuse Ühisus, Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, EKS, Elu, Loodus.

³³ A. Palm. Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima. – *Eesti Kirjandus* 1932, nr. 1, lk. 22.

³⁴ Silveti inglise keelest tehtud tõlgete loetelu iseenesest on napp: J. Galsworthy „Õunapuu“ (1927), K. Mansfieldi lühijutt „Tass teed“ (1931) ja O. Goldsmithi „Wakefieldi kirikuõpetaja“ (1931).

ne väärtus või infohulk sellest väheneb nagu teatris, mis edastab teatrietendust. Kolmandaks kujundab tõlge tõlkivat kultuuri ümber, kandes seal emakeelsena ette repertuaari, mis võidakse potentsiaalselt omaks võtta kas tekstuaalsel või praktikate tasandil. Tõlge edendab seda, mida tõlgib, rahvusvahelisustab kas värsivorme või väärtusi, mis kas naturaliseeritakse või mitte.

Niisugusena mõistetud tõlge on väga ähmas- te piiridega mõiste tõepoolest, sest kui ta teeb nii mitut asja kas korraga või vaheldumisi, siis on raske öelda, mis ta on või olema peaks, et oma nimele vastata.

Tõlge on see, mida tõlkiv kultuur tõlkena esitleb, defineerib Saalomonlikult Gideon Toury,³⁵ millega olgem siinkohal nõus: kõik Kai Ellipi bibliograafias loetletud tõlked on tõlked, ilma et nende representatiivsuse üle nuriseda ükskõik kas üksiktõlgete (see ei ole Shakespea- re!) või kogumi (see ei ole inglise kirjandus!) tasandil. Tõlke kvaliteet, olgu see välisautori ja lugeja heaolu silmas pidades kui tahes oluline, ei ole ainus tõlke populaarsuse ja/või kultuuri- väärtuse määraja.³⁶

Tõlke niisugune ähmane positsioneerimine on hoidnud tõlkelugu eraldi, olgu anglistikast või eesti kirjanduse/kultuuriloost. Samas hoiab niisugune poolik kuuluvus mitmele poole tõlke- lugu ka koos. Maria Tymoczko on õnnestunud tõlgete viletsus ja vägi sõnadesse püüda, mänge- des algupärandid sõnade *part*, *partiality*, *partisan*, *participate* etümoloogia ja polüseemiaga: „Tõlge on paratamatult osaline; tähenduse määrab tekst, ja lähteteksti informatsioon ja tähendus on seega alati laiemad, kui saab edastada tõlge. Vastuvõtvas keeles ja kultuuris, vastupidi, on ko- hustuslikke jooni, mis tõlke võimalusi piiravad ja laiendavad tõlke tähendusi suundadesse, mis ei tulene lähtetekstist. Sellepärast peavad tõlkijad langetama otsuseid, valima tekstist aspekte või osi, mida üle kanda ja rõhutada. Need valikud omakorda loovad lähtetekstist representat- sioone, mis on samamoodi osalised. Niisugune *osalisus* ei ole ainult defekt, vajakajäämine või tõlke puudus – see on ka külg, mis teeb tõlke- aktist *osalise*: ses on kas varjatud või varjamatut angažeeritust ja seotust. Tõepoolest, *erapoolikus*

ongi see, mis eristab ühe ja sama või sarnaste teoste tõlkeid, andes neile nende paindlikkuse ja mitmekülsuse, mis lubab tõlgetel *osaleda* võimu dialektikas, käimasolevas poliitilises diskursuses ja sotsiaalsete muutuste strateegias.”³⁷

Inglise keelest tehtud tõlgete lugemine võrd- leva kirjandus- ja/või keeleteaduse raames annab sageli tõlgete küsitavuste loetelu. Teine on lugu siis, kui mõelda ajaviitekirjanduse tõlkimisega loodetud sotsiaalsetele muutustele või sõnumile, mida edastab Tammsaare, kui ta „Dorian Gray portree” tõlkida võtab. Et ta võimalikest raa- matutest just selle välja valib, näitab taas kord, et meie klassik tundis oma rahvast, kes vajas tõlkekirjandust ennekõike selleks, et õppida tegema midagi muud ka peale leivatöö.

Anne Lange

³⁵ G. Toury. A Rationale for Descriptive Translation Studies. – The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation. Ed. T. Hermans. Croom Helm, London & Sydney, 1985, lk. 20.

³⁶ E. Sütiste. „Hea tõlke” konstrueerimine tõlkekriitikas (ajakirjas „Eesti Kirjandus” aastail 1906–1922 avalda- tud tõlkearvustuste põhjal). – Kriitika diskursus: minevik ja tänapäev. Toim. R. Veidemann, M. Kirm. Acta Universitatis Tallinnensis 2008. A 28 Humaniora, lk. 98.

³⁷ M. Tymoczko. Translation and Political Engagement. Activism, Social Change and the Role of Translation in Geopolitical Shifts. – The Translator 2000, Vol. 6, nr. 1, lk. 24.